УДК 372.880.0 + 808 3.6

ВПРАВИ НА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ

Єфименко М.П.

Сьогодні, дбаючи про розширення функцій української мови, маємо шліфувати і мовну культуру. Тому в шкільний курс рідної мови введено розділ "Культура мовлення", який сприяє обізнаності учнів з особливостями функціонування мови в різних сферах спілкування, цілеспрямованому добору і використанню в кожному з функціональних стилів мовлення мовних засобів, допомагає розвивати в учнів мовне чуття, виробити критичне ставлення до рівня власного мовлення, прагнення удосконалювати його, оволодівати вміннями творити тексти різних стилів, жанрів і типів мовлення.

У формуванні таких умінь і навичок велике значення мають різноманітні стилістичні вправи на відтворення і редагування текстів:

1. Запропонувати учням удосконалити тексти для переказів, у яких є такі недоліки:

1) пропущено важливі події (дата дії, кульмінація розповіді, головні герої);

2) мають місце огріхи в складанні плану тексту (порушено порядок частин плану, немає логічного зв'язку в назвах частин плану тощо);

3) порушено зв'язок між окремими частинами тексту;

4) перекручено події в поданому тексті;

5) повторюються одні й ті ж слова.

2. Для аналізу й удосконалення дати учням частини текстів для переказів (або окремих речень з цього тексту), де є такі вади:

1) помилкова побудова речень (незакінчене речення; подано лише підрядне речення, а головне відсутнє); не встановлена межа між реченнями; є додаткова дія, але немає основної; стилістично-синтаксична обмеженість речень (учні користуються лише узвичаєними типами речень, наприклад, простими, використовують тільки кілька сполучників, не вживають відокремлених зворотів, складних конструкцій, стилістично забарвлених елементів або вживають їх неправильно); змінено порядок слів і від цього порушився смисл речення; не узгоджуються допоміжні дієслова з підметом, підмет з присудком; неправильно будують речення з однорідними членами, наприклад, - *Ми вирощуємо овочі, фрукти й помідори;* перенасиченість займенниками – *Люди не мали землі, і вони працювали на панів;* неправильне використання різних типів речень – повних і неповних, за метою висловлювання тощо; неправомірна заміна сполучників одного виду сполучниками іншого виду – *Взимку білочці немає де брати їжу, а вона робить запас ще влітку* і т.д.;

2) змішування часів і видів дієслів – *Василько повільно їхав лісом. Раптом сани зупиняються*;

3) порушення норм узгодження, керування, прилягання – *безхмарно (-е) небо, жалкувати за його (ним), праємне (о) їхати.*

Подані вправи на повний і частковий стилістичний аналіз ведуть до осмислення і вдосконалення змістової, жанрово-мовленнєвої і стилістичної структури текстів.

Особливу роль відіграють вправи на творення текстів різних функціональних стилів. Ними передбачається вироблення умінь і навичок застосовувати одержані знання у самостійній роботі. Це такі вправи:

1. Написати твори за джерелами одержання інформації: за особистими враженнями; за власним досвідом; спостереження за картиною, природою, прочитаним, теле- чи радіопередачею, діафільмом тощо.

2. Написати твори за уявою: за поданим початком, за поданим планом, відновити початок твору за даною кінцівкою.

3. На основі опорних текстів виконуються вправи, які вимагають при виправленні мовлення добору мовних засобів і стилістично доречного їх використання при написанні твору певного стилю:

1) порушення зв'язку між окремими частинами тексту;

2) пропуски слів, словосполучень, речень;

3) повторення одних і тих же слів;

4) вживання слів у невластивому значенні – *У плані визначено чергу (порядок) виводу людей з приміщення;*

5) нерозуміння значення слова – *Тут росли й другі (інші) дерева;*

6) порушення фразеологічних сполучень (додавання зайвих слів або відкидання слів, заміна слова іншим невдалим словом – *теревені говорити (правити);* перестановка місцями слів – *де правлять роги козам (де козам роги правлять);* дослівні переклади з іншої мови – *до глубины души (до глибини душі – у саме серце);* невиправдана заміна часу – *Ніч – хоч око виколіть (виколи);* вживання канцеляризмів, штампів – *пророблятиматеріал, загострити питання;* невдалі неологізми – *викинути у продаж товари;* згрубілі, фамільярні звороти – *по саме нікуди)*;

7) вживання діалектних слів, форм - *біб (картопля), кривця (вівця), курман (шнурок), нису (несу), міні (мені), маненька (маленька)* та ін.;

8) невдале дитяче словотворення – *пальчатки (рукавички), безцікавий (нецікавий), сперш ніж (перш ніж);*

9) пропуски морфем – *звичні (звичайні), кількох (скількох);*

10) відсутність логічних зв'язків між думками в частинах складного речення тощо.

Пропедевтика помилок у творчих роботах учнів має базуватися на передбаченні можливих типових недоліків у мовному оформленні усних і письмових висловлювань. Вивчення письмових переказів і творів з мови та літератури учнів 5-11 класів шкіл міста Марганця Дніпропетровської області та шкіл міста Запоріжжя і Запорізької області, виконане протягом останніх п'яти років, дає підстави стверджувати, що ряд помилок носить типовий характер, тобто учні нашого регіону повторюють їх з року в рік. Наведемо найголовніші:

1. Бідність лексичного запасу школярів та нерівномірне вживання наявного лексичного запасу: користування лише одним-двома словами (*погано* замість *зле, кепсько, недобре, негаразд; хотіти* замість *бажати, воліти, жадати* і т.д.; вживання одного й того ж слова в складному реченні чи в цілому абзаці.

Аналізуючи письмові роботи учнів, слід звернути увагу на можливість заміни одного слова іншими з таким же значенням.

2. Недостатній контроль за добором слів: лексичні й стилістичні недоречності (*величний – величезний*); різні перекручення слів (*меблі* а не *мебля*, *одеколон* а не *дікалон*); діалектизми, тавтології, повторення, паразитичні слова (займенники, сполучники, частки, вставні слова тощо) і т.д.

Подолання таких труднощів вимагає глибокого усвідомлення основного смислового значення слів, значення їх відтінків, а також контекстів, у яких воно (слово) може бути вжите.

3. Труднощі в застосуванні словотворчих засобів: суфіксів з відтінками згрубілості, пестливості (*дівчатка* і *дівчисько*); суфікси в деяких дієсловах (*репетирувати* і *репетувати*); префіксів (*виїздити* і *від'їздити*); незграбні слова і недоречності (*поспішання на допомогу, починання садовлення дерев*).

Тут потрібно розвивати мовне чуття, провести серію тренувальних вправ.

4. Невдала побудова фрази: вживання лише простих речень; фрази починаються з одного й того ж слова (*коли, тоді, раптом, незабаром, а потім* і т.д.); неправомірні інверсії (*Перед нами поле розкинулося*); невміння поширити фразу другорядними членами речення тощо.

Побудова фрази в усному і писемному мовленні вимагає більш влучного добору слів і більш сталого їх розміщення.

5. Труднощі в користуванні займенниками: надмірне і, навпаки, занадто обережне вживання; неправильне співвіднесення займенників та іменників, що замінюються (*Ветеран залишив у шкільному музеї пам'ятний сувенір. Він сподобався нам.* Хто він – ветеран, музей чи сувенір?); передчасне вживання займенників (*У вікно щось стукнуло. Потім вона зайшла до хати*).

У таких випадках треба глибоко продумувати речення, проконтролювати написане і відредагувати в разі необхідності.

6. Вплив чужих зразків; намагання запам'ятати окремі фрази під час диктування тексту для письмового переказу і невдале поєднання їх між собою; нагнітання слів (*У центрі села був широкий, гарний, блакитний ставок – У центрі села розкинувся мальовничий ставок*); порушення характеру синтаксичних зв'язків у прийменникових сполученнях (*ходити по саду* а не *ходити в саду; літати крізь хмари,* а не *літати через хмари*).

У цьому відношенні слід виходити з того, що, коли йдеться про вміння самостійно викласти свої думки, власна фраза учня мусить бути оцінена вище, ніж чужа, хоча б навіть і більш досконала. Щоб довести

учнівські роботи до відповідного ступеня досконалості, потрібно також частіше використовувати редагування і саморедагування, повторне виконання письмових робіт на одну й ту ж тему після відповідного їх виправлення.

7. Інтерференція російської і української мов. Можливості для попередження цього відкриває короткий перекладний російсько-український словник, складений нами на основі вивчення усних відповідей, письмових переказів і творів учнів указаних вище шкіл. Аналіз письмових творчих робіт учнів 5-11 класів показав, що вони повторюють час від часу одні й ті ж русизми. Вільне використання пропонованого нами словника (його легко виготовити на комп'ютері чи просто переписати) кожним учнем ефективно впливає на якість змісту письмових робіт (на 21,4% зменшується кількість помилок у мовному оформленні). Подаємо фрагмент зразка короткого перекладного російсько-українського словника:

російською мовою	українською мовою
Ч, ч	Ч, ч
чего	чого, навіщо, нащо
чему	чому
Ш, ш	Ш, ш
шагать	крокувати, ступати, прямувати простувати
шататься	хитатися, тинятися, швендяти
шутить	жартувати, збиткуватися, знущатися
Э, э	Е, е
это, эта, эта, эти,	це, цей (оцей), ця (оця), ці (оці)
эхо	луна
Ю, ю	Ю, ю
юбка	спідниця
южний	південний
юркий	жвавий, прудкий, спритний меткий
Я, я	Я, я
явиться	з'явитися, прибути, трапитися, бути
якобы	ніби, нібито, немовби, неначе, неначебто
яркий	ясний, ярий, осяйний, яскравий

Завданням кожного вчителя-філолога є навчання, виховання і розвиток для суспільства людей досконалої грамотності, високої мовної культури. Адже грамотність і мовна культура – то перший крок до духовності, дефіцит якої ми всі зараз так гостро відчуємо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1984.
2. Турчин М.М. Роздуми про письмові твори учнів //Укр. мова і літ. в школі. – 1991. – № 3. – С.67-69.
3. Біляєв Олександр. Культура мовлення вчителя-словесника //Дивослово. – 1995. – № 1. – С.37-44.